

Daria Bręczewska-Kulesza*

 [orcid.org/ 0000-0002-9281-0312](https://orcid.org/0000-0002-9281-0312)

Na styku medycyny, architektury i teatru – sale rozrywkowo-teatralne w XIX-wiecznych zakładach dla psychicznie chorych na Pomorzu i w Wielkopolsce

The meeting of medicine, architecture and theatre – entertainment and theatre rooms in the 19th-century lunatic asylums in Pomerania and Greater Poland

Słowa kluczowe: architektura i psychiatria w XIX wieku, szpitale psychiatryczne, sale teatralne

Key words: architecture and psychiatry in the 19th century, lunatic asylums, theatre rooms

Koniec XVIII stulecia przyniósł rewolucyjne przeobrażenia w dziedzinie psychiatrii. Za pomocą tzw. „terapii moralnej” zmienione zostało całkowicie podejście do chorego. Odrzucono surowe metody umiaru i kar fizycznych na rzecz łagodnego traktowania pacjenta i przemówienia do jego moralnej wrażliwości. Podstawowymi środkami terapeutycznymi były rozmowy, perswazja oraz praca fizyczna i rozrywka. Dążono do stabilizacji systemu nerwowego i uporządkowania ludzkich umysłów za pomocą humanitarnego traktowania, zmiany warunków życia, sprzyjającego, harmonijnego otoczenia, aktywności fizycznej i intelektualnej oraz stosownej pracy¹.

Na przełomie XVIII i XIX w. ruch reformatorski objął całą Europę. Do spełnienia celów nowej terapii psychiatria potrzebowała odpowiedniej przestrzeni, którą dostarczała stosownie zaprojektowana architektura i jej otoczenie. Umiejętności architekta łączono z wiedzą medyczną, tworząc uporządkowane zespoły, pomagające pacjentom w zachowaniu samokontroli i dyscypliny [4, s. 375–386]. Planując nowe kompleksy dla szpitali psychiatrycznych uwzględniano różne aspekty terapeutyczne. Dbano także o odpowiednie miejsca, w których można było zapewnić pensjonariuszom rozrywkę.

The end of the 18th century brought revolutionary transformations in the field of psychiatry. By means of the so called “moral therapy” the approach to patients changed completely. The harsh methods of moderation and physical punishment were abandoned in favour of a gentle treatment of patients and appealing to their moral sensitivity. Basic therapeutic measures were conversations, persuasion, physical labour and entertainment. The goal was to stabilise the nervous system and to bring order to human minds by means of humane treatment, altered living conditions, helpful, harmonious surroundings, physical and intellectual activity and suitable work¹.

At the turn of the 19th century, the reformation movement encompassed the whole Europe. For the new therapy to succeed, psychiatry required suitable space provided by appropriately designed architecture and its surroundings. Architect’s skills were combined with medical knowledge, creating ordered complexes which helped patients to maintain self-control and discipline [4, p. 375–386]. Various therapeutic aspects were considered in planning new complexes for mental hospitals. Suitable places where inmates could be entertained were also taken into account.

* Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska, Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich w Bydgoszczy

* *University of Technology and Life Sciences in Bydgoszcz, Faculty of Civil and Environmental Engineering and Architecture*

Cytowanie / Citation: Bręczewska-Kulesza D. The meeting of medicine, architecture and theatre – entertainment and theatre rooms in the 19th-century lunatic asylums in Pomerania and Greater Poland. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2019;59:61-72

Otrzymano / Received: 08.05.2019 • **Zaakceptowano / Accepted:** 20.06.2019

doi:10.17425/WK59POMERANIA

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

W XIX stuleciu popularną i powszechną formą rozrywki był teatr. Każde „szanujące się” miasto wznosiło odpowiedni do liczby mieszkańców gmach teatralny, który często stawał się wizytówką ośrodka. Bardzo popularne były również założenia teatralno-ogrodowe, tzw. *Établissements*, mieszczące w rozległych ogrodach sale bankietowo-teatralne. Zgodnie z domniemaniem ówczesnych psychiatrów uważano, że „te same okoliczności, w odniesieniu do sytuacji, w jakiej znajduje się osoba wolna od jakiegokolwiek chorobliwej tendencji, korzystnie wpływające na jej samopoczucie psychiczne, w pewnym stopniu przyczynią się do odbudowy chorego umysłu”. Dotyczyło to na przykład położenia zakładu w miejscu otoczonym pięknym, harmonijnym krajobrazem, ale stosowane było również w odniesieniu do innych aspektów [5, s. 7]. Szukając nowych form terapii ówczesni psychiatrzy sięgali również do muzyki, tańca i teatru.

W pierwszych dekadach XIX w. lekarze stosujący „podejście moralne” często wdrażali inne metody walki z „chorymi sposobami myślenia”. Uważano, że jeśli pacjent nie może być racjonalnie przekonany o błędnych drogach swojego rozumowania, czasami konieczne jest zastosowanie dodatkowego wstrząsu, wywołanego jakimś przeżyciem emocjonalnym. Stosowane były mię-

In the 19th century, theatre was a popular and common form of entertainment. Each “respectable” city had a theatre edifice corresponding to the number of residents, which frequently became the landmark of the place. Theatre and garden complexes, so called *Établissements*, housing theatre-and-banquet halls in vast gardens were also extremely popular. According to the assumptions of the then psychiatrists, it was believed that “the same circumstances which, in reference to the situation of a person free from any insane tendencies favourably affect their mental condition will, to certain extent, help in rebuilding a sick mind”. It referred, for instance, to the location of the institution within a beautiful, harmonious landscape, but was also applied to other aspects [5, p. 7]. Seeking new forms of therapy the psychiatrists of the time also reached to music, dance and theatre.

During the first decades of the 19th century, doctors using the “moral approach” often introduced other methods of fighting with the “sick ways of thinking”. It was believed that of a patient could not be rationally convinced about the erroneous ways of his reasoning, it was sometimes necessary to apply an additional shock caused by an emotional experience. Among

Ryc. 1. Leicestershire Lunatic Asylum. Personel szpitala wystawiający przedstawienie dla pacjentów, 1894, fot. ze zb. Courtesy of the Record Office for Leicestershire, Leicester & Rutland, <http://www.expressempoetics.org.uk/LeicsAsylums/images/b-Asylum-Entertainment---Stewart-Collection-Roller.jpg>

Fig. 1. Leicestershire Lunatic Asylum. Hospital staff enacting a performance for patients, 1894. Photo: courtesy of the Record Office for Leicestershire, Leicester & Rutland, <http://www.expressempoetics.org.uk/LeicsAsylums/images/b-Asylum-Entertainment---Stewart-Collection-Roller.jpg>

dzy innymi bodźce estetyczne, które wynikały z reakcji stymulowanej muzyką lub inną sztuką. Najbardziej kontrowersyjną formę stanowiły bodźce psychiczne, będące inscenizacją zdarzenia, które zapoczątkowało lub stanowiło obsesję pacjenta. Chory uczestniczył w tym „przedstawieniu” nie mając świadomości, iż jest to tylko inscenizacja. Te działania, określone później jako „pobożne oszustwa”, były entuzjastycznie podejmowane w wielu zakładach psychiatrycznych i opisywane w traktatach i dziennikach medycznych [3, s. 270–275]. Takie metody stosował między innymi jeden z pionierów nowoczesnej psychiatrii, francuski lekarz Philippe Pinel [6, 7, s. 227]. Jednak ich skuteczność była znikoma i krótkotrwała.

Niemiecki psychiatra Johann Christian Reil uchylił paradygmat „pobożnych oszustw”, proponując zastąpienie ich przedstawieniem teatralnym. Jego zdaniem ośrodki dla chorych powinny mieć „specjalnie zaprojektowany teatr do pracy z pacjentem, wyposażony w niezbędną aparaturę, maski, maszyny sceniczne”. Reil uważał, że gra i teatr mogą być używane przez lekarza do zwalczania szaleństwa poprzez budzenie namiętności i wywoływanie doświadczeń lęku, grozy lub zdziwienia [8, s. 209–210].

W 1806 r. w zakładzie dla obłąkanych w Charenton w pobliżu Paryża rozpoczęto wystawianie spektakli teatralnych, oper i baletów. W tych półprofesjonalnych przedstawieniach występowali pensjonariusze zakładu, grając razem z aktorami, muzykami i tancerzami sprowadzonymi ze stolicy. Jednak już w 1813 r. ze względu na rzekomo destrukcyjny wpływ teatru na pacjentów zakazano wystawiania przedstawień. Tego typu rozrywką zainteresowano się również w innych ośrodkach. Placówkami, które regularnie korzystały z teatralnych spektakli w pierwszej połowie XIX wieku, były włoskie szpitale Casa dei Matti w Aversa i zakład w Palermo [6]. Przedstawienia dla pacjentów organizowano również w angielskich placówkach, np. w Leicestershire County Lunatic Asylum.

W środowisku psychiatrii rozgorzała gorąca debata na temat terapeutycznego wykorzystania teatru. Problem poruszano w czasopismach medycznych. Terapia taka miała wielu zwolenników i przeciwników. Oponenti uważali, że „szaleńców nie należy nigdy zachęcać do żadnej aktywności obejmującej udawanie”, gdyż może to być niebezpieczne dla pacjentów. Takie stanowisko zajmowane było między innymi przez wielu psychiatrów w północnej Europie [6].

Jednak część niemieckich psychiatrów i architektów zalecała wyposażenie szpitali dla psychicznie chorych w duże, przestronne sale „na uroczystości, występy teatralne i muzyczne, bale, obchody świąt Bożego Narodzenia itp.”² Konieczność urządzania w szpitalach tego typu pomieszczeń wyposażonych w sceny podkreślono na przykład w podręcznikach budowlanych [9, s. 14]. Zalecano, aby sale znajdowały się na środkowej osi zakładu i były dostępne zarówno od strony oddziałów męskich, jak i żeńskich. Jeśli sala położona była na parterze, proponowano połączyć ją z ogrodem, co można było

other, aesthetic stimuli were applied, which resulted from reactions stimulated by music or other art forms. The most controversial forms were mental stimuli, which imitated an event that initiated or constituted the patient’s obsession. The sick person participated in this “performance” not realising that they were merely staged. Such activities, later labelled „pious frauds” were enthusiastically undertaken in numerous mental institutions and described in medical treatises and journals [3, p. 270–275]. Such methods were employed by e.g. one of the pioneers of modern psychiatry, a French doctor, Philippe Pinel [6, 7, p. 227]. However, their effectiveness was negligible and short-lived.

A German psychiatrist, Johann Christian Reil, rescinded the paradigm of “pious frauds”, and suggested that it was replaced by theatre performances. In his opinion, mental institutions should have a “specially designed theatre for working with patients, with the necessary equipment, masks and stage machinery”. Reil believed that playacting and theatre could be used by a doctor to overcome insanity by arousing passion and instilling fear, terror or surprise [8, p. 209–210].

In 1806, first theatre, opera and ballet performances were staged in the lunatic asylum in Charenton near Paris. In those semi-professional performances hospital inmates participated together with actors, musicians and dancers brought from the capital. However, already in 1813 because of the allegedly destructive impact of the theatre on the patients, performances were forbidden. Yet, other hospitals also showed interest in this type of entertainment. Italian hospitals Casa dei Matti in Aversa and another in Palermo were institutions which regularly staged theatre performances during the first half of the 19th century [6]. Performances for patients were also organised in English establishments, e.g. in the Leicestershire County Lunatic Asylum.

A heated debate concerning the therapeutic use of the theatre raged in the psychiatric milieu. The problem was discussed in medical periodicals. Such a therapy had both many supporters and opponents. The opponents believed that “lunatics should never be encouraged to take up any activity involving pretending”, since it can be dangerous for patients. Such a stand was taken by e.g. many psychiatrists in northern Europe [6].

However, some of the German psychiatrists and architects recommended that lunatic asylums should have large, spacious rooms “for celebrations, theatre and musical performances, balls, Christmas celebrations etc.”² The need for providing hospitals with such rooms fitted with stages was emphasised, for instance, in construction manuals [9, p. 14]. It was recommended that the rooms were on the central axis of the building and were accessible both from male and female wards. If the room was located on the ground floor, it was suggested that it should be connected to the garden, which might have been used during summer fêtes. Moreover, in winter the room could additionally be used for physical exercise. Hospitals having such

Ryc. 2. Szpital Dziekanka – zdjęcie sali zabawowej, repr. [13]

Fig. 2. Dziekanka Hospital – photo of the entertainment room, copy [13]

Ryc. 3. Szpital Dziekanka – widok sali zabawowej, fot. aut.

Fig. 3. Dziekanka Hospital – view of the entertainment room, photo author

Ryc. 4. Szpital Dziekanka – witraż w sali zabawowej, fot. autor

Fig. 4. Dziekanka Hospital – stained glass in the entertainment room, photo author

wykorzystywać podczas letnich fiest. Ponadto w okresie zimowym można było sali dodatkowo używać do ćwiczeń gimnastycznych. Wyposażenie szpitali w tego typu „pomieszczenia towarzyskie” powoli stawało się regułą i w większości niemieckich zakładów wzniesionych pod koniec XIX i na początku XX stulecia umieszczano przestronne sale wyposażone w sceny.

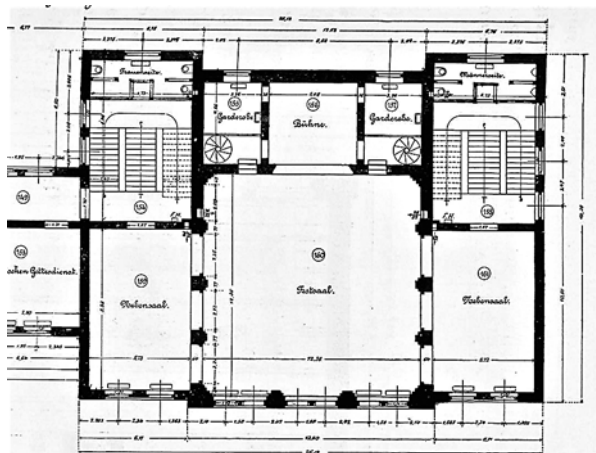
Ryc. 5. Szpital Dziekanka – odkrytki polichromii, fot. aut.

Fig. 5. Dziekanka Hospital – uncovered polychrome in the entertainment room, photo author

Ryc. 6. Szpital Dziekanka – rzut poziomy piętra budynku administracji z salą, plan, repr. [11]

Fig. 6. Dziekanka Hospital – plan of the administrative floor with the entertainment room in the middle, copy [11]

Ryc. 7. Szpital w Obrzycach – rzut poziomy fragmentu piętra budynku administracji z salą, plan, repr. [11]

Fig. 7. Hospital in Obrzyce – plan of a floor fragment of the administrative building with the entertainment room, copy [11]

“social rooms” gradually became the norm, and the majority of German institutions erected towards the end of the 19th and at the beginning of the 20th century were equipped with spacious rooms with stages.

In accordance with the health policy of the Kingdom of Prussia, and later II Reich, provincial institutions for mentally ill were erected all over the country,

Ryc. 8. Szpital w Obrzycach – fragment pocztówki z widokiem sali z 1905 r., ze zb. Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Z. Herberta w Gorzowie Wielkopolskim, <http://dlibra.wimbp.gorzow.pl/dlibra/docmetadata?id=748&from=pubindex&dirids=8&lp=629>

Fig. 8. Hospital in Obrzyce – fragment of a postcard with a view of the room from 1905, from the collection of Z. Herbert Voivodeship and Municipal Library in Gorzow Wielkopolski, <http://dlibra.wimbp.gorzow.pl/dlibra/docmetadata?id=748&from=pubindex&dirids=8&lp=629>

Zgodnie z polityką zdrowotną królestwa Prus, a później II Rzeszy prowincjonalne zakłady dla psychicznie i nerwowo chorych wznoszono na terenie całego państwa, również na terenach polskich wcielonych do Prus po rozbiorach³. Obecnie na terenie Polski znajdują się szereg dawnych zakładów, często nadal funkcjonujących jako szpitale psychiatryczne. Na Pomorzu zachowały się były prowincjonalne szpitale w Świeciu, Starogardzie Gdańskim (Kocborowie), Wejherowie, Trzebiatowie i Lęborku. W Wielkopolsce wzniesiono szpitale w Owińskach, Kościanie, Gnieźnie (Dziekanka) i Międzyrzeczu (Obrzyce) oraz Gorzowie Wielkopolskim i Zarach⁴. Szpital funkcjonował również w Olsztynie (w Kortowie, obecnie budynki użytkowane w znacznej części przez Uniwersytet Warmińsko-Mazurski). Szereg zakładów działało na Dolnym i Górnym Śląsku, np. w Bolesławcu, Brzegu, Kluczborku, Lubiążu, Lubinie, Pałkowicach, Rybniku, Świebodzicach i Toszku. Tu układ urbanistyczny i architektura budynków przybrały nieco inny wygląd⁵.

Większość z wymienionych zakładów posiadała sale rozrywkowo-teatralne. Umieszczone były w głównych gmachach administracyjnych lub w osobnych „budynkach towarzyskich”. Wszystkie wyposażone zostały w scenę, niektóre w emporie, były bogato ozdobione, miały odświętny charakter. Niektóre wykorzystywane były również do odprawiania nabożeństw, w związku z czym naprzeciwko sceny umieszczano wydzieloną absydę z ołtarzem.

Pierwsze zakłady dla psychicznie chorych umieszczano w sekularyzowanych klasztorach. Do takich celów wykorzystano np. obiekty po klasztorze cystersów w Owińskach pod Poznaniem. W latach 1835–1838 zabudowania i ogrody przystosowano do przyjęcia psychicznie chorych pacjentów. Tu nie przewidziano osobnej sali rekreacyjnej, znalazła się ona dopiero w nowej

Ryc. 10. Dawny szpital w Lęborku, ob. kościół pw. Chrystusa Króla, https://lh3.googleusercontent.com/p/AF1QipN9Jo8xZx7rIKHOFj-hX14BJ4WQPSVVODz9_EFqJ=w600-k

Fig. 10. Former hospital in Lębork, now the church of Christ the Lord, https://lh3.googleusercontent.com/p/AF1QipN9Jo8xZx7rIKHOFj-hX14BJ4WQPSVVODz9_EFqJ=w600-k

also in the former Polish territories incorporated in Prussia after the partitions³. Nowadays, there are several former mental hospitals in Poland, often still functioning as lunatic asylums. In Pomerania there are still former provincial hospitals in Świecie, Starogard Gdański (Kocborow), Wejherowo, Trzebiatow and Lębork. In Greater Poland hospitals were erected in Owińska, Kościan, Gniezno (Dziekanka), Międzyrzecz (Obrzyce), Gorzow Wielkopolski and Żary⁴. A hospital also functioned in Olsztyn (in Kortowo, currently the buildings largely house the University of Warmia and Mazuria). Several institutions operated in Lower and Upper Silesia, e.g. in Bolesławiec, Brzeg, Kluczbork, Lubiąż, Lubin, Pałkowice, Rybnik, Świebodzice and Toszek. Here the urban layout and architecture of buildings were slightly different⁵.

The majority of the above mentioned hospitals had entertainment-and-theatre rooms. They were located either in the main administrative buildings or in separate “social buildings”. All of them were equipped with stages, some with emporas; they were lavishly decorated and had a celebratory character. Some were also used to celebrate services, and therefore had a separate apse with an altar opposite the stage.

The first lunatic asylums were located in secularised monasteries. For instance, buildings of the former Cistercian monastery in Owińska near Poznan served such a purpose. In the years 1835–1838 the buildings and gardens were adapted to house mentally ill patients. A separate entertainment room was not included here, but it was designed in the new section of the hospital built in the years 1870–1873 [11, I, p. 282]. One of older complexes, erected already as a hospital – the Westpreussischen Provinzial-Irrenanstalt zu Swetz (the Psychiatric Hospital for the West Prussian Province in Świecie, opened in 1855)⁶ the first stage of construction

części szpitala, wzniesionej w latach 1870–1873 [11, I, s. 282]. Również w jednym ze starszych, wzniesionych już jako szpital zespołów – Westpreussischen Provinzial-Irrenanstalt zu Swetz (Zakład Psychiatryczny Prowincji Prus Zachodnich w Świeciu, otwarcie szpitala 1855)⁶ w pierwszej fazie budowy nie uwzględniano sali. Została dobudowana później i usytuowana obok budynku administracji, w miejscu ganku łączącego z pawilonem dla chorych.

Wznoszenie sal zabawowych stało się regułą dopiero pod koniec XIX stulecia. Szczególnie odświetne sale rozrywki budowano w zakładach wzniesionych na przełomie XIX i XX wieku. Zespoły planowano w kameralnym systemie niewielkich pawilonów, zatopionych w zieleni ogrodów. Na podstawie przeprowadzonych badań można wyróżnić kilka wariantów usytuowania i użytkowania pomieszczeń towarzyskich. Sale sytuowane były w budynkach umieszczonych na środkowej osi zakładu, aby były dostępne zarówno z żeńskiej, jak i męskiej części założenia.

Najczęściej przestronna sala zajmowała piętro w budynku administracji (np. w Gnieźnie, Kościanie, Trzebiatowie, Międzyrzeczu, Gorzowie, Olsztynie). W elewacji wyróżniały ją wysokie, duże okna, czasem z witrażami (np. w Gnieźnie). Pełniła tylko funkcję rozrywkową, mieszcząc naprzeciwko okien scenę z garderobami po bokach. Najczęściej obok znajdowały się jeszcze dwa pomieszczenia połączone z salą szeregiem szerokich drzwi lub wydzielone tylko filarami. W sąsiedztwie umieszczano pokoje muzyczny i bilardowy. Drugi wariant to usytuowanie sali w osobnym „domu towarzyskim” (np. w Lęborku, Starogardzie Gdańskim, Świeciu). Było to zapewne kosztowniejsze, więc i rzadziej stosowane rozwiązanie. Wówczas sala była zazwyczaj dwufunkcyjna, łączyła rozrywkę z modlitwą. Na jednym krańcu umieszczano w absydzie ołtarz, oddzielony drzwiami lub kotarą, a naprzeciwko znajdowała się scena. W budynkach były jeszcze dodatkowe pomieszczenia, garderoby i toalety.

Przykłady przestronnych, wyróżniających się spośród innych pomieszczeń dekoracją sal towarzyskich usytuowanych w budynkach administracji zachowały

Ryc. 9. Szpital w Obrzycach – widok sali zabawowej, fot. autor
 Fig. 9. Hospital in Obrzyce – view of the entertainment room, photo author

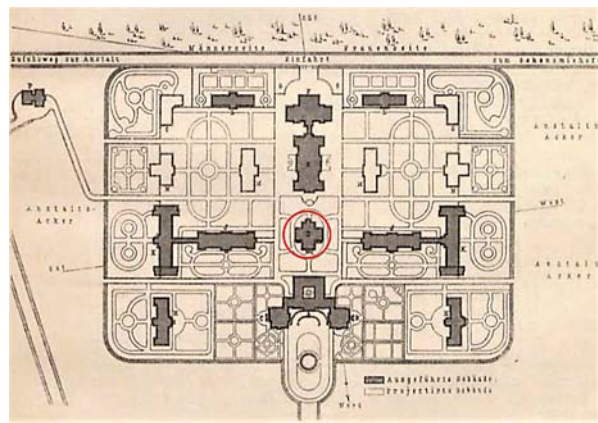
did not include an entertainment room, either. It was added later and situated by the administration building, where the vestibule joined the pavilion for the sick.

Building entertainment rooms became the norm only towards the end of the 19th century. Particularly festive entertainment rooms were built in hospitals erected at the turn of the 20th century. Complexes were planned as a cosy arrangement of small pavilions, hidden among the garden greenery. The carried out research allowed for distinguishing a few variants in the arrangement and use of social rooms. The rooms were situated in the buildings located on the central axis of the complex, so as to be accessible both from the female and the male part of the complex.

Most frequently the spacious room took a whole floor in the administration building (e.g. in Gnieźno, Kościan, Trzebiatow, Międzyrzecz, Gorzow, Olsztyn). In the elevation it was distinguished by tall, large windows, sometimes with stained glass (e.g. in Gniezno). It served merely the entertainment function, with the stage and dressing rooms on its sides located opposite the windows. Most frequently next to it were two more rooms connected with it via several wide doors or separated only by columns. Music and billiards rooms were located nearby. The second option involved the room being located in a separate “social house” (e.g. in Lębork, Starogard Gdański, Świecie). It must have been a more expensive and thus less popular solution. Then the room usually served two functions, as it combined entertainment with prayers. At the one end there was an apse with an altar, separated by a door or a curtain, while the stage was situated opposite. The buildings also had additional rooms, dressing rooms and toilets.

Examples of spacious social rooms, standing out among other rooms because of their decor, situated in administration buildings have been preserved in the hospital complexes in Gniezno (Dziekanka) and Międzyrzecz (Obrzyce).

The Provincial Psychiatric Unit Dziekanka (Provincial Irrenanstalt Dziekanka) was erected in the years 1891–1894⁷. At its opening it was meant to house 600 patients in various conditions and with various

Ryc. 11. Plan założenia szpitala w Lęborku, repr. [9]
 Fig. 11. Plan of the hospital layout in Lębork, copy [9]

się między innymi w zespołach szpitalnych w Gnieźnie (Dziekanka) i Międzyrzeczu (Obrzyce).

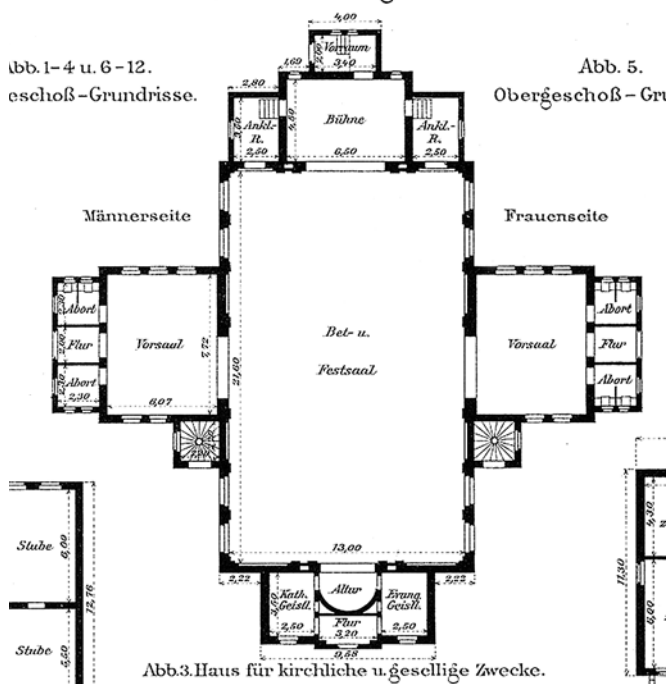
Krajowy Zakład Psychiatryczny Dziekanka (Provinzial-Irrenanstalt Dziekanka) został wzniesiony w latach 1891–1894⁷. W momencie otwarcia przeznaczony był dla 600. chorych, o zróżnicowanej kondycji i różnych schorzeniach. Sala rozrywkowa (bankietowa) o powierzchni około 154 m² (12,5 × 12,5 m) umieszczona została na piętrze budynku administracji, usytuowanego na centralnej osi założenia, naprzeciwko wjazdu

Ryc. 12. Szpital w Kocborowie, zdjęcie sali – widok w stronę sceny, 1900, ze zb. Berlin Architekturmuseum TU, In.-Nr F 5703

Fig. 12. Hospital in Kocborow, photo of the room – view towards the stage, 1900, collection of Berlin Architekturmuseum TU, In.-No F 5703

Provinzial-Irrenanstalt in Konradstein bei Pr. Stargard.

Ryc. 13. Szpital w Kocborowie, plan sali, repr. Zeitschrift für Bauwesen, 1903

Fig. 13. Hospital in Kocborow, plan of the room, copy Zeitschrift für Bauwesen, 1903

ailments. The entertainment (banquet) hall, with the floor surface of around 154 m² (12.5 × 12.5 m), was on the first floor of the administration building situated on the central axis of the complex, opposite the entrance to the hospital area. With the two adjacent side rooms leading to the billiards and music rooms, it occupied the entire central section of the first floor of the building. In the façade it was distinguished by three large stained glass windows. They depict putti with attributes alluding to theatre and music: a theatrical mask, castanets and a rommelpot drum. The

box stage (4.9 m wide and 2.5 m deep) framed by pilasters with stylised, Corinthian capitals, was situated on a dais opposite. On the sides there were doors to small dressing rooms located on both sides of the stage and opening directly onto it. The whole room was articulated with analogical pilasters, separating windows and superimposed on massive columns separating adjoining rooms. The pilasters carried a prominent, multi-profile cornice running around the entire room. Higher above the tall pilasters there were narrower and shorter pilasters with Doric-style capitals supporting another cornice. In the middle, beneath the decorative plafond a huge chandelier was hung. The walls were covered with decorative painting [11, t. I, p. 238–246, 13, p. 12–13]. Nowadays one can see architectonic details, while decorative painting was covered with multiple coats of paint. In 2018 surveys made on the walls and the ceiling revealed fragments of those polychromes. Preserved photographs show the original decoration of the room. It is to be hoped that soon the paintings will be restored, and the room will regain its former splendour.

Slightly later, in the years 1901–1904, the Provincial Psychiatric Unit in Obrzyce near Międzyrzecz (Provinzial Irrenanstalt Obrawalde bei Meseritz) was erected⁸. The hospital was to house 1200 patients. Like in Gniezno, the banquet hall here occupied the entire floor in the administration building⁹.

Designed on the plan of a square with sides 12.36 m long (the area of app. 153 m²), the room was lit with large windows in the façade, perhaps originally with stained glass in their upper sections. Opposite was a box stage (5 m wide and app. 4 m deep), between a pair of doors leading to dressing rooms located on both sides of the stage and opening onto it. The stage was fitted with scenery decorations and a curtain. On the sides the room opened into other rooms separated by massive pillars between which tall double doors were fitted. The decoration here was much more artistic than in Gniezno. Around the room there are multi-layered pilasters supporting a prominent, profiled cornice. Above the side rooms were emporas opening into the room. Behind the western room flanking the entertainment room there was

na teren zakładu. Wraz z towarzyszącymi jej dwoma pomieszczeniami bocznymi prowadzącymi do pokoiw bilardowego i muzycznego zajmowała całą centralną część piętra gmachu. W fasadzie została wyróżniona trzema dużymi oknami z witrażami. Przedstawiają one putta z atrybutami nawiązującymi do teatru i muzyki: maska teatralna, kastaniety i rommelpot. Naprzeciwko, na podwyższeniu usytuowano scenę pudełkową (o szerokości 4,9 m i głębokości 2,5 m), ujętą pilastrami zwieńczonymi stylizowanymi, korynckimi głowicami. Po bokach umieszczono wejścia do niewielkich garderób, usytuowanych po obu stronach sceny i z nią bezpośrednio skomunikowanych. Całe pomieszczenie zostało artykułowane analogicznymi pilastrami, wydzielającymi okna i nałożonymi na masywne filary oddzielające przyległe pokoje. Pilastry dźwigają wydatny, wieloprofilowy gzyms, obiegający całe pomieszczenie. Ponad nim na przedłużeniu pilastrów usytuowano węższe i niższe pilastry, zwieńczone głowicami stylizowanymi na doryckie, dźwigającymi kolejny gzyms. Pośrodku, pod ozdobnym plafonem zawieszono ogromny żyrandol. Całość pokryta została dekoracją malarską [11, t. I, s. 238–246; 13, s. 12–13]. Obecnie widoczne są plastyczne detale architektoniczne, dekoracje malarskie zostały pokryte kolejnymi warstwami farby. Wykonane w 2018 roku odkrywki na ścianach i suficie ukazują fragmenty tych polichromii. Na zachowanych fotografiach można zobaczyć pierwotny wystrój sali. Można mieć nadzieję, że już niedługo malowidła zostaną odrestaurowane, a sala odzyska dawny blask.

Nieco później, bo w latach 1901–1904, wzniesiono Prowincjonalny Zakład Psychiatryczny w Obrzycach koło Międzyrzecza (Provinzial-Irrenanstalt Obrawalde bei Meseritz)⁸. Zakład docelowo miał służyć dla 1200 chorych. Tu, podobnie jak w Gnieźnie, sala bankietowa zajęła całe piętro budynku administracji⁹.

Założona na planie kwadratu o bokach równych 12,36 m (powierzchnia ok. 153 m²), doświetlona została od strony fasady dużymi oknami, być może w górnej części pierwotnie ozdobionymi witrażami. Naprzeciwko wydzielono pudełkową scenę (o szerokości 5 m i głębokości ok. 4 m), ujętą parą drzwi prowadzących do garderób znajdujących się obok sceny i z nią skomunikowanych. Scena wyposażona była w dekoracje i kurtynę. Po bokach sala otwierała się na dodatkowe pomieszczenia, wydzielone masywnymi filarami, między którymi umieszczono dwuskrzydłowe, wysokie drzwi. Zastosowano tu bardziej plastyczną dekorację niż w Gnieźnie. Salę obiegają nawarstwione pilastry, dźwigające wydatny, profilowany gzyms. Nad bocznymi pomieszczeniami usytuowano otwarte na salę empory. Za zachodnim pomieszczeniem flankującym salę zabaw umieszczono salę modlitw dla pacjentów pochodzenia żydowskiego [11, I, s. 257–279; 14, s. 14–16]. Nie ma tu jak w Gnieźnie pokoju muzycznego i bilardowego. Na fotografiach wykonanych przed I wojną światową widać również zdobiące salę dekoracje malarskie wypełniające kasetony pod sufitem oraz górne partie ścian ponad łukami empor.

Ryc. 14. Szpital w Kocborowie, zdjęcie „domu towarzyskiego”, fot. autor

Fig. 14. Hospital in Kocborow, photo of the “social house”, photo author

Ryc. 15. Szpital w Świeciu, zdjęcie sali z początku XX w., ze zb. Wojewódzkiego Szpitala dla Nerwowo i Psychicznie Chorych w Świeciu

Fig. 15. Hospital in Świecie, photo of the room from the beginning of the 20th c., from the collection of the Voivodeship Hospital for Mentally Ill in Świecie

Ryc. 16. Szpital w Świeciu, zdjęcie sali, fot. autor

Fig. 16. Hospital in Świecie, photo of the room, photo author

a prayer room for Jewish patients [11, I, p. 257–279; 14, p. 14–16]. Unlike in Gnień, there is no music or billiards room here. Photographs taken before World War I also show painted decorations filling in the box

Drugi wariant układu zespołu szpitalnego z dwufunkcyjną salą przeznaczoną na rozrywkę i modlitwę, umieszczoną w oddzielnym budynku funkcjonował rzadziej. „Domy towarzyskie” zachowały się w szpitalu psychiatrycznym w Starogardzie Gdańskim (Kocborowie) oraz w Lęborku, gdzie zespół szpitala został zajęty przez jednostkę wojskową, a budynek towarzyski przystosowano do celów kultowych¹⁰.

Zakład zdrowotny w Lęborku (Provinzial-Heilanstalt zu Lauenburg in Pommern) został wzniesiony w latach 1887–1889 wg koncepcji dr. Siemensa i projektu tajnego radcy budowlanego Drensa, następnie rozbudowany w 1892 r. Przeznaczony został dla 740 chorych [11, I 215–222, 15]. Dom towarzyski stanowił osobny, specjalnie do tego celu wzniesiony budynek, założony na planie krzyża greckiego, z wieżą zegarową nad centralną częścią obiektu. Usytuowany został na osi założenia, za gmachem administracji. Obiekt o malowniczej sylwetce posadowiono na kamiennych fundamentach, ściany oblicowano jasną cegłą, urozmaicając je pasami i detalem z czerwonej cegły. Budynek mieścił dużą salę, zajmującą całą jego długość, z wydzieloną z jednej strony absydą mieszczącą ołtarz, oddzieloną przesuwanymi drzwiami, po drugiej stronie znajdowała się scena. Sala połączona była z pomieszczeniami bocznymi, nad którymi umieszczono otwarte galerie. W sąsiedztwie sali zabawowej znajdowały się po jednej stronie pokój muzyczny i po drugiej stronie pokój bilardowy oraz toalety [11, I, s. 215–222]. Obecnie wnętrze budynku zostało całkowicie przekształcone do celów kultowych.

Dobrze zachowana sala usytuowana w „domu towarzyskim” znajduje się w szpitalu w Starogardzie Gdańskim. Prowincjonalny Zakład dla Psychicznie Chorych w Kocborowie (Provinzial-Irrenanstalt Conradstein)¹¹ wzniesiono w latach 1894–1898 [11, I, s. 337–343; 14]. Zespół szpitala składał się z szeregu pawilonów dla chorych oraz budynków administracyjnych i gospodarczych, usytuowanych na osi założenia. Tam też, za budynkiem mieszczącym biura i mieszkania dla lekarzy oraz za wieżą ciśnień, usytuowano „dom do modlitwy i celów towarzyskich”. Budynek, wzniesiony w stylu architektury malowniczej, otrzymał bardzo rozczłonkowaną bryłę, przykrytą wieloma dachami i daszkami. Elewacje wykończono czerwoną cegłą, z ozdobnymi pasami i fryzami z ciemnej, glazurowanej cegły. Ponadto dodano niewielkie dekoracyjne elementy z tynku, np. klucze w obramieniach okien. Szczyty dachów i daszków oraz konsolki podtrzymujące gzymsy podokapowe jak i same gzymsy wykonano z drewna, odpowiednio ozdabiając te elementy. W ogólnej formie budynek wpisywał się w architekturę zespołu i otaczającą go zielenią, jednak poprzez finezyjne zestawienie brył i wykończenie wyróżniał się spośród otaczającej go architektury. Podobnie malownicze formy nadano stojącej obok wieży ciśnień. Wnętrze budynku zajmowała przestronna, prostokątna sala o powierzchni ok. 300 m². Na jednym z krótszych boków zakończona została pudełkową, dość głęboką sceną, ujętą po bokach garderobami i z tyłu niewielkim zascieniem. Naprzeciwko, w absydzie usytuowano ołtarz,

ceiling as well as upper sections of walls above the empore arches.

The other layout of a hospital complex with a double-function entertainment and prayer room located in a separate building was rare. “Social houses” have been preserved in the psychiatric hospital in Starogard Gdański (Kocborow) and in Lębork, where the hospital complex was taken over by a military unit and the social building was adapted or religious functions¹⁰.

The hospital in Lębork (Provinzial-Heilanstalt zu Lauenburg in Pommern) was erected in the years 1887–1889, according to the concept by Dr Siemens and designed by Drens, a Privy Councillor for building, and then expanded in 1892. It was designed to house 740 patients [11, I 215–222, 15]. The social house was a separate building, erected specially for this purpose, laid out on the plan of a Greek cross with a clock tower overlooking the central part of the house. It was situated on the axis of the complex, behind the administrative building. The picturesque building was built on stone foundations; its walls were lined with light-coloured brick and decorated with stripes and details in red brick. The building had one large room occupying its whole length, with an apse containing the altar on one end, separated by sliding door, and the stage on the other end. The room was connected to side rooms, above which were open galleries. Next to the entertainment room there was the music room on one side, and the billiards room and toilets on the other [11, I, p. 215–222]. Nowadays the interior of the building was refurbished to serve religious functions.

A well-preserved room in the “social house” can be found in the lunatic asylum in Starogard Gdański. The Provincial Hospital for Mentally Ill in Kocborow (Provinzial-Irrenanstalt Conradstein)¹¹ was erected in the years 1894–1898 [11, I, p. 337–343; 14]. The hospital complex comprised several pavilions for the sick as well as administrative and utility buildings, situated along the complex axis. There, behind the building housing offices and apartments for doctors and behind the water tower, the “house for prayer and socialising” was located. The building was erected in the picturesque architecture style, with multiple sections covered with numerous larger and smaller roofs. Elevations were finished in red brick with decorative stripes and friezes from dark, glazed brick. Furthermore, small plaster ornaments were added e.g. keys in window frames. Roof gables and corbels supporting cornices, as well as the cornices themselves, were made from wood and suitably decorated. In its overall form the building fitted in with the architecture of the complex and the surrounding greenery, yet owing to the sophisticated combination of solids and the finishing touches it stood out from the rest. The nearby water tower had a similarly picturesque form. Inside the social house was a spacious, rectangular room with the floor area of app. 300 m². On one of the shorter sides there was a fairly deep, box stage with dressing rooms on the sides and a small backstage behind. Opposite, in the apse was

z dodatkowymi pomieszczeniami z tyłu i po bokach (zakrystia?). Przy dłuższych bokach sali, w niewielkich skrzydłach umieszczone zostały westybule, poprzedzone niedużymi przybudówkami mieszczącymi wejście pośrodku i toalety po bokach. Nad westybulami znajdowały się galerie otwarte na dużą salę. Najważniejsze pomieszczenie miało odpowiednią do rangi dekorację. Ściany sali artykułowane zostały płaskimi pilastrami ze stylizowanymi głowicami, dźwigającymi wydatny, profilowany gzyms imitujący belkowanie. U styku ścian i sufitu umieszczono dekoracyjną fasotę. Ściany pomiędzy pilastrami wypełnione były płycinami zamkniętymi górnymi odcinkami łuków, od dołu poprzedzone płycinami w formie prostokątów. Całość pokrywała finezyjna dekoracja malarska. Obecnie dość plastyczne niegdyś pilastry i gzymsy oraz płyciny zostały nieco uproszczone, a subtelna dekoracja malarska znikła pod kolejnymi warstwami farby. Można ją podziwiać tylko na zachowanych fotografiach.

Ostatnim przykładem, który chciałabym tu przywołać, jest dość nietypowa, wspomniana już sala zabawowa w zespole szpitala psychiatrycznego w Świeciu¹². Jej wybudowanie wiązało się zapewne z rozbudową szpitala mającą miejsce w latach 1907–1908 lub w 1927 r. [16, b.s.]. Po rozbudowie zakład składał się z dwóch części: starszej wzniesionej w układzie zamkniętym na planie prostokąta, z budynkiem administracji po jednej stronie i budynkami dla pacjentów otaczającymi dziedzińce, na którym znajdowały się obiekty gospodarcze. Zewnętrzne i wewnętrzne budynki połączone były zadaszonymi gankami. Część nowsza powstała w parku, znajdującym się po wschodniej stronie starszego kompleksu. Całość przybrała niesymetryczny układ, bez typowego podziału całości na strefy męską i żeńską. Zazwyczaj starano się, aby obiekty do wspólnego użytkowania były umieszczone tak, aby był do nich równy dostęp. Tutaj było to trudne do wykonania, stąd zapewne decyzja o dobudowaniu budynku mieszczącego salę zabaw do pawilonu po stronie żeńskiej, w sąsiedztwie budynku administracji.

Niewielki obiekt stylistycznie nawiązywał do zabudowy całości, jednak poprzez wykroje okien i ceglane fryzy bliższy był architekturze z początku XX stulecia. Sala doświetlona była od południa dużymi wielokwadratowymi oknami. Na przeciwnej ścianie mieściła się galeria, otwarta do wnętrza. Od strony wschodniej umieszczono dość szeroką, pudełkową scenę na podwyższeniu. Sala otrzymała głównie malarski wystrój o motywach secesyjnych zarówno na ścianach, jak i na suficie, które połączone były szeroką, wygiętą fasotą. Obecnie sala została dość znacznie przebudowana, zmniejszono scenę, zlikwidowano emporę oraz otwory w ścianie północnej, gdzie zawieszono drabinki gimnastyczne. Między drabinkami zachowały się drewniane panele w duchu art déco, niewidoczne na archiwalnym zdjęciu, zapewne umieszczone tam podczas remontu w latach 30. XX w.

Sale zabawowe, bankietowe, rozrywkowe czy teatralne, nazywano je różnie, obecne były we wszystkich zespołach szpitali dla psychicznie chorych działających

the altar with additional rooms at the back and on the sides (a sacristy?). On the longer sides of the room, in the wings, there were vestibules preceded by small annexes with entrances in the middle and toilets on the sides. Above the vestibules there were galleries opening onto the main room. The main room was decorated in the manner appropriate to its rank. The walls were articulated with flat pilasters with stylised capitals supporting a prominent, profiled cornice imitating entablature. A decorative facet moulding was fitted where the walls joined the ceiling. The walls between pilasters had panels with arched tops, and at the bottom were preceded by rectangular panels. Finely painted ornaments decorated the whole. Nowadays, the once vivid pilasters, cornices and panels have been slightly simplified, and the subtle painting decoration disappeared under many coats of paint. It can be admired only on surviving photographs.

The last example I would like to include here is the already mentioned unusual entertainment room in the lunatic asylum complex in Świecie¹². Its construction seems to have been connected to the extension of the hospital which took place in the years 1907–1908 or in 1927 [16, b.s.]. After the extension, the hospital consisted of two parts; the older had an enclosed layout erected on the plan of a rectangle, with the administration building on the one side and buildings for patients surrounding the courtyard in which stood utility buildings. The outer and inner buildings were connected by covered porches. The newer part was built in the park located on the east side of the older complex. The whole became an asymmetrical layout, without the traditional division into male and female zones. Usually efforts were made so that common-use facilities would be equally accessible for all patients. Here it turned out to be impossible, hence the decision to add the building with the entertainment room to the pavilion on the female side, near the administration building.

The small building stylistically corresponded to the rest of the complex buildings, yet because of window frames and brick friezes it was closer to the architecture from the beginning of the 20th century. The room was lit from the south with large multi-pane windows. On the opposite wall there was a gallery open inside. On the east side there was a fairly wide, box stage, on a dais. The room was decorated with painted Art Nouveau motifs, both on the walls and the ceiling, which were connected by a broad, curved facet moulding. Nowadays the room has been considerably altered, the stage was reduced, and the empora was removed as were the openings in the north wall where gym ladders were fixed. Wooden panels in the Art Déco style have survived between the ladders; they cannot be seen in the archive photograph, they may have been fitted there during the renovation in the 1930s.

Whatever they were called, the entertainment, banqueting, socialising or theatre rooms were present in all complexes of mental care hospitals operating in Pomerania and Greater Poland at the turn of the 20th

na przełomie XIX i XX stulecia na Pomorzu i w Wielkopolsce. Wszystkie miały wystrój wyróżniający je spośród innych pomieszczeń zakładów. Wykorzystano tu idee popularnego w XIX stuleciu *Établissement*, założenia rozrywkowo-rekreacyjnego, mieszczącego sale bankietowo-teatralne, zazwyczaj umieszczone w dużych ogrodach. Służyły one na bale, bankiety, uroczystości, a także występy artystyczne. Podobnie, chociaż na mniejszą skalę, wykorzystywano sale zabawowe w szpitalach psychiatrycznych. Niezależnie od tego, czy służyły występom profesjonalnych artystów, czy amatorów jak pacjenci i personel szpitalny, były miejscem dostarczającym emocji i wrażeń estetycznych. Przestrzenie te stanowiły wyjątkowe miejsca spotkania medycyny, architektury i teatru. Obecnie nadal są miejscem spotkań, zabaw tanecznych, amatorskich (szkolnych) przedstawień teatralnych. Przy scenach zamontowano ekrany i wyświetla się tam filmy. Ponadto służą również szkoleniom pracowników czy jako miejsca do rekreacji sportowej. W Świeciu w miejscu dawnej galerii umieszczono bibliotekę. W Starogardzie Gdańskim, gdzie sala z założenia była dwufunkcyjna, do dzisiaj w każdą niedzielę odprawiane są msze święte. Sale zabawowo-teatralne nie utraciły swego znaczenia i do dziś są świadectwem poszukiwań rodzącej się w tamtym czasie nowoczesnej psychiatrii i jej związków z architekturą. Tym, które przetrwały, warto poświęcić nieco pracy i przywrócić im dawny wygląd.

century. They were all decorated in a manner that made them stand out among other hospital rooms. The idea of *Établissement*, an entertainment and leisure complex with banqueting-and-theatre halls usually situated in large gardens, which was very popular in the 19th century, was applied here. They were venues for balls, banquets, celebrations, as well as artistic performances. Similarly, though on a smaller scale, were entertainment rooms used in lunatic asylums. Regardless of whether they were used for performances by professional artists or amateurs such as hospital patients and staff, they were venues providing emotions and aesthetic sensations. They constituted unique meeting spaces for medicine, architecture and theatre. Nowadays they still serve as venues for meeting, dancing or amateur (school) theatre performances. Screens were mounted by the stages and films are shown there. They also serve as rooms for staff training courses or sports activities. In Świecie, a library replaced the former gallery. In Starogard Gdański, where the room was originally meant to fulfil two functions, masses have been celebrated every Sunday. The entertainment and theatre rooms have not lost their importance and have testified to the beginnings of modern psychiatry that was being born then, as well as its connection to architecture. The rooms which have survived are well worth the effort of being restored to their former appearance.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- [1] Shorter E.L. *Historia psychiatrii. Od zakładu dla obłąkanych po erę Prozacu*. WSiP, Warszawa, 2005.
- [2] Charland L.C. *Science and Morals in the Affective Psychopathology of Philippe Pinel, History of Psychiatry*, 2010, doi.org/10.1177/0957154X09338334.
- [3] De Young M. *Encyclopedia of Asylum Therapeutics, 1750–1950s*. Jefferson, NC, McFarland, 2015.
- [4] Edington B. *The Well-Ordered Body: The Quest for Sanity through Nineteenth – Century Asylum Architecture*, CBMH/BCHM, 1994, 11, 375–386.
- [5] Jacobi M. *Über die Anlegungen und Einrichtung von Irren – Heilanstalten, mit ausführlicher Darstellung der Irren – Heilanstalt zu Siegburg*, C. Reimer, Berlin, 1834.
- [6] Raz C. *Music, theater, and the moral treatment: the Casa dei Matti in Aversa and Palermo* <https://journals.openedition.org/laboratoireitalien/1581> (access 10.09.2018).
- [7] Pinel P. *A Treatise on Insanity*, trans. D.D. Davis, Sheffield, W. Todd, London, 1806.
- [8] Reil J.C. *Rhapsodien über die Anwendung der psychischen Kurmethode auf Geisteszerrütungen*, Halle, Curtsch, 1803.
- [9] Funk A. *Irrenanstalten*. In: Durm J., Ende H., Schmidt E., *Handbuch der Architektur*, Arnold Bergsträsser, Darmstadt, 1891, part 4, Half-Band 5/2.
- [10] Kruszewski T. *Prowincjonalne leczenie chorych psychicznie na Śląsku na przełomie XIX i XX stulecia*, http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/39979/01_Tomasz_Kruszewski.pdf (access 11.09.2018).
- [11] Bresler J., *Deutsche Heil- und Pflegeanstalten für Psychischkranke in Wort und Bild*, Carl Marhold Verlagsbuchhandlung, Halle a. S. t. I 1910, t. II, 1912.
- [12] Grunau [?], *Die erste 40 Jahren (von 1 April 1855 bis 31 März 1895) der Westpreussischen Provinzial-Irrenanstalt Schwetz, Danzig*, 1897.
- [13] *Pamiętnik Dziekanki*, In: *Nowiny Psychiatryczne*, 1925, 2.
- [14] Dramowicz W. *Obrzyce. Dzieje szpitala, Samodzielny Publiczny Szpital dla Nerwowo i Psychicznego Chorych w Międzyrzeczu, Międzyrzecz*, 2004
- [15] Siemens F. *Festschrift zum 25 jährigen Bestehen der Provinzial-Heilanstalt Lauenburg in Pommern*, J. Springer, Berlin, 1914.
- [16] *Wojewódzki Szpital dla Nerwowo i Psychicznego Chorych w Świeciu im. dr Józefa Bednarza 1855–2015, Świecie*, 2015, pr. zb.

- ¹ Więcej na ten temat [1, s. 31–33], [2, s. 38–53], [3, s. 242–253].
- ² Sale w dokumentacji archiwalnej nazywano różnie – sale zabawowe, rozrywkowe, towarzyskie, dla celów rozrywkowych i modlitewnych.
- ³ Kształtujący się w Prusach samorząd terytorialny w drugiej ćwierci XIX wieku objął szereg zadań z zakresu opieki społecznej i medycznej. Jednym z nich, nadanym mu od początku jego powstania, było urządzenie i prowadzenie zakładów dla obłąkanych [10, s. 9].
- ⁴ Gorzów Wielkopolski i Żary należały w czasie zaborów do prowincji Brandenburgia.
- ⁵ Artykuł oparto na badaniach przeprowadzonych na Pomorzu i w Wielkopolsce.
- ⁶ Wcześniej, od 1822 r. działał tu oddział dla psychicznie chorych Szpitala Krajowego, usytuowany w budynkach po sekularyzowanym klasztorze bernardynów [12, s. 6–7].

- ⁷ Obecnie Wojewódzki Szpital dla Nerwowo i Psychicznie Chorych „Dziekanka” im. Aleksandra Piotrowskiego w Gnieźnie.
- ⁸ Obecnie Samodzielny Publiczny Szpital dla Nerwowo i Psychicznie Chorych w Międzyrzeczu.
- ⁹ Budynek administracji jest tu dość nietypowy, ponieważ połączony został z większą częścią mieszkalną znajdującą się tylko od strony zach. Stąd układ ten jest niesymetryczny, przesunięty z osi zakładu, a główny trzon budynku administracji znalazł się we wsch. części całości. Jednak ta właśnie część znajduje się na osi symetrii zakładu.
- ¹⁰ Obecnie w budynku znajduje się kościół rzymskokatolicki pw. Chrystusa Króla Wszechświata.
- ¹¹ Obecnie Szpital dla Nerwowo i Psychicznie Chorych im. Stanisława Kryzana w Starogardzie Gdańskim.
- ¹² Obecnie Wojewódzki Szpital dla Nerwowo i Psychicznie Chorych im. dr Józefa Bednarza w Świeciu.

Streszczenie

Koniec XVIII stulecia przyniósł rewolucyjne przeobrażenia w dziedzinie psychiatrii. Za pomocą tzw. „terapii moralnej” zmienione zostało całkowicie podejście do chorego. Podstawowymi środkami terapeutycznymi były rozmowy, perswazja oraz praca fizyczna i rozrywka. Do spełnienia tych celów psychiatria potrzebowała odpowiedniej przestrzeni, której dostarczała stosownie zaprojektowana architektura i jej otoczenie. Umiejętności architekta łączono z wiedzą medyczną, tworząc uporządkowane zespoły, pomagające pacjentom w zachowaniu samokontroli i dyscypliny.

Wśród różnych form terapii pojawiły się pomysły na wykorzystanie w tym celu teatru, co miało wielu zwolenników i przeciwników. Niemieccy psychiatry i architekci zalecali wyposażenie zakładów dla psychicznie chorych w duże sale bankietowe „na uroczystości, występy teatralne i muzyczne, bale, obchody świąt Bożego Narodzenia itp.” W tego typu „pomieszczenia towarzyskie” wyposażone zostały również zakłady wzniesione w tym czasie na ziemiach polskich, będących pod zaborem pruskim, jak np. w Gnieźnie, Kościanie, Świeciu, Starogardzie Gdańskim, Międzyrzeczu, Gorzowie Wielkopolskim, Trzebiatowie, Lęborku. Sale umieszczone były w głównych gmachach administracyjnych lub w osobnych „budynekach towarzyskich”. Wszystkie wyposażone zostały w scenę, emporę, były bogato ozdobione, miały odświętny charakter. Przestrzenie te stanowiły wyjątkowe miejsca spotkania medycyny, architektury i teatru. Do dziś są świadectwem poszukiwań rodzącej się w tamtym czasie nowoczesnej psychiatrii.

Abstract

The end of the 18th century brought revolutionary transformations in the field of psychiatry. By means of the so called “moral therapy” the approach to patients changed completely. Basic therapeutic measures were conversations, persuasion, physical labour and entertainment. For the new therapy to succeed, psychiatry required suitable space provided by appropriately designed architecture and its surroundings. Architect’s skills were combined with medical knowledge, creating ordered complexes which helped patients to maintain self-control and discipline.

Among various form of therapy there appeared an idea to use theatre for this purpose, which had both many supporters and opponents. German psychiatrists and architects recommended that lunatic asylums should have large banqueting halls “for celebrations, theatre and music performances, balls, Christmas festivities etc.” This type of “social rooms” were also added in mental hospitals erected at that time in the Polish territories under Prussian occupation, such as Gniezno, Kościan, Świecie, Starogard Gdański, Międzyrzecz, Gorzow Wielkopolski, Trzebiatow and Lębork. The rooms were located either in main administrative buildings or in separate “social buildings”. All of them had stages, emporas, were lavishly decorated and had a generally festive appearance. They constituted unique meeting spaces for medicine, architecture and theatre. Till today they have been evidence of the beginnings of modern psychiatry that was being born at the time.